

7. tematika Az ipari forradalmak társadalmi háttere és hatásai

I. AZ IPARI FORRADALOM ELŐZMÉNYEI ÉS FELTÉTELEI

Az ipari forradalom a 18. század második felében Nagy-Britanniából indult. Az árfordalom következtében kibontakozott a tőkés ipar és mezőgazdaság, ami az új üzemformák és szervezési eljárások elterjedését, a munkások számának növekedését vonta maga után. Anglia a kereskedelmi társaságoknak (pl. Kelet-Indiai Társaság) köszönhetően bekapcsolódott a gyarmatosításba, amiből hatalmas bevételei származtak. A tőkefelhalmozódásnak köszönhetően kezdődött el Angliában elsőként az ipari fejlődés, a manufaktúrákat felváltották a gépekkel végzett munkára építő gyárak. A gépesítéssel összefüggő technikai újítások (gőzgépek, gépsorok stb.) és gazdasági változások hosszú távú forradalmi következményekkel jártak mind a gazdaság, mind a társadalom szempontjából.

Ehhez azonban más feltételeknek is teljesülniük kellett. Egyrészt a befektetéseket segítették a működő bankok (az angol nemzeti bank 1694-ben jött létre). Másrészt a piac egyre tágult, a szállítás könnyen megoldható volt, az országon belül nem volt vám, az ország tengeri flottája pedig világelső a korban. A fejlődést mindenképp segítette az is, hogy nem zajlottak háborúk a 18. században Nagy-Britannia területén. A jelentős mértékben növekvő piac ösztönözte a termelést, ami újabb és újabb eszközök feltalálására motivált a termelés fokozása érdekében.

Forradalmi változások jellemezték a mezőgazdaságot is, hiszen az a holland mintát átvéve egyre belterjesebbé vált, a kifejlesztett módszerek (vetésforgó, trágyázás) széles körben elterjedtek. A fejlesztésekhez komoly tőkére volt szükség, ezért a változások nagybirtokosok birtokain zajlottak. Ennek egyik eleme a szántók tagosítása, ami új lendületet adott a bekerítéseknek. A folyamat következtében nőtt az élelemtermelés, ami hozzájárult a népesség növekedéséhez is. A hatékonyságot tovább növelték a fajnevelés eredményei és az egyre jobb ekék. Az alapvető technikai-technológiai változások azonban a 18. század közepéig vártak magukra.

II. AZ IPARI FORRADALOM SZAKASZOLÁSA A HOSSZÚ 19. SZÁZADBAN

Az 1780-as években indult el az ugrásszerű átalakulás Nagy-Britanniában, s innen terjedt el Európában és Észak-Amerikában. Ez az ipari forradalom kezdete, melynek az első/klasszikus szakasza az 1780-1860-as évekre tehető. Ezt az első szakaszt a gőzgépek, a textilipar gépesítése, a szénből gőzenergia előállítása jellemzi, az 1860-1918-as évek közötti második szakaszt pedig a nehézipar, az acélgártás, a vegyipar, az elektromosság megjelenése, megerősödése. Ha nem egy alszakaszokra tagolható folyamatnak tekintjük az ipari változásokat, akkor szokás első és második ipari forradalomról beszélni, melynek korszakhatárai megegyeznek a szakaszolós megközelítéssel. Mindkét elnevezés elfogadott.

III. DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK

A népesség növekedése egyszerre feltétele és következménye az ipari forradalomnak. A demográfiai robbanás az ipari forradalom első szakaszában még Nyugat-Európát érin-

tette, a második szakaszban azonban – a találmányokkal együtt – kiterjedt Közép- és Kelet-Európára is. A nagyobb népesség egyrészt piacot jelent, másrészt szabad munkaerőt, ezáltal fontos feltétele a változásoknak. Másrészt viszont az ipari forradalom visszahatott a mezőgazdasági fejlődésre, ahol még szélesebb körben terjedtek el az új módszerek (pl. vetésforgó), a mezőgazdaság munkafolyamatait is gépesítették (traktorok, cséplőgépek), ezzel hatékonyabbá tették a termelést, ami miatt nőtt a mezőgazdaság eltartóképessége, tehát nőtt a népesség. A jobban táplált emberek ellenállóbbak a betegségekkel szemben is. Ehhez hozzájárult még a higiénés viszonyok és az egészségügyi ellátás rohamos javulása. Az orvostudomány új eredményei (Semmelweis Ignác ismerte fel a fertőtlenítés fontosságát, felfedezték az aszpirint és néhány vitamint, a TBC kórokozóját Koch azonosította, Pasteur elkészítette a veszettség elleni védőoltást stb.) hozzájárultak az egészségügyi ellátás javulásához, ami, kiegészülve a városi ivóvíz- és szennyvízcsatornázás elterjedésével, a szemétszállítás megszervezésével, visszaszorította a járványos megbetegedéseket. Ez demográfiai robbanáshoz vezetett, de ki kell emelni, hogy az ipari forradalom kiterjesztése egész Európára nem a születések számát növelte, hanem a halandóságot csökkentette: különösen kisebb lett a csecsemőhalandóság, és növekedett az átlagéletkor.

A demográfiai robbanás kezdetben mindenhol komoly szociális problémákat okozott (munkahelyek száma, foglalkoztatás körülményei, szegénység a társadalom alsóbb rétegeiben), nyugaton a kivándorlás és a gyors fejlődés néhány évtized alatt a legtöbb helyen tompította a feszültségeket. Közép- és Kelet-Európa lakossága azonban az ipari termelés alacsonyabb színtje miatt reménytelenebb helyzetben volt, ezért több millióan kivándoroltak a „korlátlan lehetőségek hazájába”, az Amerikai Egyesült Államokba. Összességében Európa lakossága 1800 és 1900 között – a jelentős kivándorlás mellett is – kb. 180 millióról kb. 410 millióra nőtt. A népeségmozgás (migráció) egy-egy országon belül is megfigyelhető, hiszen vidékről egyre többen költöztek a városokba (lásd IV. pont)

A 19. század végére az iparilag fejlett régiókban a születések száma is lecsökkent, a népesség növekedése lelassult. Ennek részben az az oka, hogy a nők később mentek férjhez, így kevesebb gyermek születhetett meg, másrészt a javuló körülmények miatt a várható élettartam nőtt (lásd pl. csecsemőhalandóság csökkenése), ezért a születések száma csökkent, ami a népeségnövekedés lassulásához vezetett.

IV. TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK

A társadalmi változások is visszavezethetők a mezőgazdaság átalakulására, hiszen az agrárium fejlődése, gépesítése miatt már kevesebb munkaerőre volt szükség, sokan az iparban kerestek megélhetést. A gyári munkásság megjelenése pedig számos új problémát vetett fel. A létrejövő ipari központokban megjelentek a munkásnegyedek, amelyekre jellemző volt a túlszűfolttság, a nyomor, valamint a környezetszennyezés (füst, vegyi anyagok, szemét), és ezek következtében járványok pusztítottak (himlő, kolera, tífusz, TBC, angolkór). Az emberek kiszakadtak a falusi, patriarchálisabb (védelmező) környezetből, és a városban gyökértelessé, sehová sem tartozónak gondolhatták magukat. Az elmagányosodás és a nyomor miatt a közbiztonság is romlott (pl. alkoholizmus, bűnözés, prostitúció).

Az ipari forradalom első évtizedeiben a munkások kiszolgáltatottak voltak, hiszen nem léteztek őket védő törvények, tehát pl. ha nem volt megrendelés, akkor a munkásokat a vállalkozó azonnal elbocsátotta, ha viszont volt megrendelés, akkor napi 16-20 óra munka várt rájuk. Nagy mértékű volt a kiszolgáltatottság és a nyomor. A

vállalkozónak az volt az érdeke, hogy minél olcsóbb munkaerőt alkalmazzon, ezért terjedt el a nők és a gyerekek alkalmazása is. A nők és gyermekek alkalmazásában szerepet játszott a konjunkturális időszak átmeneti munkaerőhiánya is. A munkásság rendkívül rossz élet- és munkakörülményei miatt nőtt az általános feszültség, amit a társadalmi differenciálódásból adódó vagyoni különbségek csak még inkább fokoztak. Kezdetben a problémákra gépprombolással válaszoltak. A munkavállalók azonban felismerték, hogy milyen erő rejlik a szervezettségben, ezért először önszervező egyesületeket, majd szakmai érdekképviselői szervezeteket (szakszervezeteket) alakítottak, és új tiltakozási formaként követeléseik elérésére sztrájkot szerveztek. Az ipari munkásság számarányának és szervezettségének növekedése vezetett az úgynevezett chartista mozgalom kialakulásához, amely az általános választójog és a kötelező titkos szavazás bevezetését hirdette meg. Nagy-Britanniában sikerült elérni az ún. gyári törvények elfogadtatását (1847), ezek szabályozták a munkakörülményeket, a női és a gyermekmunkát.

A 19. század második felében az ipari forradalom második szakaszában zajló gazdasági fejlődés olyan változásokat idézett elő politikai és társadalmi téren, melyek nagyban elősegítették a polgári társadalmak kialakulását.

Az ipari forradalom második szakaszában a tömegtermelés következtében a reálbérek növekedtek, a szakmunkásság életkörülményei jelentősen javultak. A gazdaság új igényeinek megfelelően új munkakörök jöttek létre, nőtt a kereskedelemben, a szolgáltató ágazatokban, az állami szektorokban (igazgatás, oktatás, egészségügy) dolgozók aránya. Az oktatás szerepének a növekedése tette lehetővé az alkalmazotti rétegek és a középosztály létszámának a bővülését (kötelező alapfokú és egyre többféle képzést nyújtó középfokú oktatás).

Az ipari társadalom struktúrája tehát: a társadalom élén a vagyonos polgárság (burzsoázia) állt, akik az ipari, a mezőgazdasági, a kereskedelmi és a banki szektor nagyvállalkozói voltak. Alattuk az egyre szélesedő középosztály (middle class) tagjai az önálló egzisztenciával rendelkező közép- és kisvállalkozók mellett az értelmiségből, a hivatali és katonai vezetőrétegből kerültek ki. Az alsóbb rétegekhez a parasztság és az alkalmazottak tartoztak, akik nem saját tulajdonú cégnél végeztek munkát. Az utóbbihoz soroljuk a munkásokat, akiknek egy része egyre polgárosodottabb életet élhetett – főként a fehérgallérosnak is nevezett szellemi munkát végzők (pl. mérnökök) és a jól képzett szakmunkások. (A gépek mellett dolgozó munkásokra a kék- vagy szürkegalléros elnevezést használják.) A munkásságon belüli társadalmi helyzetet a képzettség, a szakma megbecsültsége és a szakmai tudás mélysége határozta meg (szakmunkás, betanított és segédmunkás).

Sajátos társadalmi struktúra alakult ki Közép- és Kelet-Európában, mert az ipari forradalom második szakaszában kapcsolódtak be a fejlesztésekbe. Itt a hagyományos (feudális) és az új (kapitalista) társadalmi szerkezet egymás mellett, egymással összefonódva létezett, ezt nevezük torlódó vagy torlódott társadalomnak. Ezekben az államokban a volt nemesség és az egyház befolyása jóval nagyobb maradt, míg a nyugati társadalmakban gyakorlatilag teljesen visszaszorult.

V. AZ URBANIZÁCIÓ

A mezőgazdaság átalakulása miatt egyre többen kerestek a közeli városokban munkalehetőségeket, hiszen a mezőgazdaságnak egyre kevesebb, a kibontakozó iparnak viszont egyre több munkásra volt szüksége. Ezzel tovább erősödött a 19. század elején

meginduló urbanizációs folyamat, és dinamikusan nőtt egyrészt a városok száma, másrészt a városi lakosság lélekszáma (létrejöttek a milliós lakosú európai nagyvárosok).

A hirtelen változás súlyos problémákat okozott mind a lakhatás, mind a lakosság ellátása, mind a higiénia szempontjából. A 19. század végére ezek megoldása nyomán a változás nagyon látványos volt, mert a problémák felismerése következtében jóléti, közegészségügyi és adminisztratív reformintézkedéseket hajtottak végre. Ezek közé tartozott a közművek létesítése (ivóvízellátás, szennyvízcsatornázás, közvilágítás, kövezett utak), az ételmisszerellátás javítása érdekében piacok, vásárocsarnokok létesítése, a lakhatás javítása érdekében bérházak építése, az átláthatóbb városszerkezet érdekében közterek, sugárutak, parkok létesítése, a közbiztonság javítása érdekében hivatali apparátusok felállítása (rendőrség, tűzoltóság, hivatalok), az életkörülmények javítása érdekében a tömegközlekedés kiépítése (villamos, busz, földalatti), az egészségügyi és oktatási viszonyok javítása. Mindezeket a feladatokat az állam, illetve a városi önkormányzatok vállalták magukra. Az elektromosság megjelenése a háztartásokban feltétlenül hozzájárult az egészségesebb lakókörnyezet kialakításához. (Korábban sokkal gyengébb fényű és szennyezőbb gyertyát, gázvilágítást és petróleumlámpát használtak.) A távfűtést és a vízőblítéses WC-t Nagy-Britanniában találták fel.

A fentiekkel párhuzamosan átalakult a városok egy részének településszerkezete is, egymástól markánsan elkülönülő városrészek jöttek létre. A városközpontban kialakult az üzleti negyed (city), ezt vették körbe a bérházakból álló városrészek, végül pedig a külvárosban kiépültek a túlszűfolt munkásnegyedek a gyártelepek környékén. A városok tágas, parkokkal övezett területein épültek ki a villanegyedek az elit számára. A térbeli elkülönülés jól érzékelteti a városi társadalom szegregációját.

VI. A NŐK HELYZETE A HOSSZÚ 19. SZÁZADBAN

A felvilágosodás hatására bontakozott ki egyre jelentősebb vita a nők művelődésének, iskoláztatásának fontosságáról és ennek közéleti következményeiről. Descartes filozófiájára támaszkodva (amely szerint az ész nem tekinthető férfi vagy női princípiumnak, hanem olyan jelenségként kell felfogni, amelynek nincs neme), egyre többen fogalmazták meg a nők iskoláztatásának fontosságát. A 17. században megjelent az a felismerés is, hogy a nőknek (családanyáknak) legalább akkora szerepe volt a társadalmi és gazdasági változások megalapozásában, mint a férfiaknak. Ennek a gondolatmenetnek folytatásaként gondolták többen is, hogy a nőknek lehetővé kell tenni a politizálást (bár ez még nem feltétlen jelentette a választójog megadását).

A francia forradalom idején a nők jelentős politikai szerepet vállaltak, tüntetéseket szerveztek, kezdeményeztek (pl. az asszonyok menete Versailles-ba) beadványokat szerkesztettek, a tömeggyűlések szónokaiként léptek fel, vitairatokat vagy újságcikkeket tettek közzé, tehát politikai vezetőkként léptek fel (pl. Olympe de Gouges megfogalmazta A nők jogainak nyilatkozatát).

1793-ban azonban a nőknek mindennemű politikai tevékenységet megtiltottak, korábbi aktivitásukat elítélték. A francia forradalom után polgárosodó társadalmakban a nők dolga elsősorban a gyermeknevelés, a háztartás vezetése; ingó és ingatlan vagyont örökölhettek, de közéleti szerepüket csak lassan szerezhették meg. A munkások sorában dolgozó nők is egyre több jogot (pl. munkaidő, munkakörülmények) és nagyobb önállóságot vívtak ki maguknak, hiszen ezt bérerejük lehetővé tette. A mezőgazdasággal foglalkozó, vidéken élő nőket érintették talán legkevésbé a változások. Az urbanizációnak köszönhetően a hagyományos társadalmi keretek bomlásnak indultak, a család

működése és szerepe is megváltozott, az együtt élő nagycsaládok szétestek, a generációk különválása egyre jellemzőbb lett.

Az ipari forradalom vívmányainak köszönhetően csökkenő gyermekhalandóság miatt a nők egyre kevesebb utódot hoztak a világra, így kevesebb időt fordítottak gyermeknevelésre, több szabadidejük maradt. A nők számára – különösen a 19. század második felétől kezdve és főleg a városokban – jelentősen javultak a tanulási és munkavállalási esélyek. Az ipari forradalom második szakaszában lezajló változások egyre több munkalehetőséget kínáltak a középosztálybeli nők számára, a boltok, nagyáruházak, telefonközpontok alkalmazottai ebből a rétegből kerültek ki zömmel. (Házasságkötés után az esetek többségében már nem dolgoztak tovább, mert a közvélemény meghatározó része még elutasította, hogy a polgári réteghez tartozó férjezett nők dolgozzanak.) Munkába állásuk lazított a nemi szerepeket elválasztó hagyományos határokon. A lányok számára alapított iskolák száma nőtt, s itt már nemcsak a hagyományos női feladatokra való felkészítés folyt, hanem tudományos képzésben is részesültek (Magyarországon pl. 1895-től tanulhattak a nők bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti karokon). A tudományos életben is megjelentek a nők, s bár elismerésük nem volt általános, a lengyel származású francia Marie Skłodowska-Curie 1903-ban fizikai, 1911-ben kémiai Nobel-díjat kapott.

A 19. század végén Nagy-Britanniából indult a nők emancipációjáért, azaz egyenjogúságáért folytatott harc, mely követelte a nők családon belüli alárendeltségének megszüntetését, illetve a nőkre is kiterjedő szavazati jogot. A 19-20. század fordulóján világszerte sorra alakultak a feminista, a nők jogaiért fellépő egyesületek. Nagy-Britanniában erőszakos eseményekre is sor került, amikor a magukat szüfrasseteknek nevező úri hölgyek tüntetéseken csaptak össze a kivezényelt rendőrökkel (a francia suffrage jelentése szavazat). A szüfrasseteket még a kilátásba helyezett börtönbüntetés sem riasztotta vissza a kirakatok betörésétől, sőt a gyújtogatástól sem. Az aktivisták még ennél erőszakosabb cselekedetektől sem riadtak vissza: egy lóversenyen Emily Davison a király lova elé vetette magát, és az így szerzett sérüléseibe belehalt. Őt tekintették a nőmozgalom első mártírjának.

A feminista mozgalmaknak azonban létezett egy jóval békésebb, a hagyományos polgári női szerepekkel jobban összeegyeztethető vonulata is, mert a jótékonyági, szociális, egyházakhoz kapcsolódó női szervezetek működése lehetőséget biztosított arra, hogy a társadalom (vagy inkább a férfiak) megítélése szerint látványos, hasznosnak vélt tevékenységeket végezzenek a nők.

A nők választójoga a 19. század végéig komolyan fel sem merült (a francia forradalom idején akadt kivétel). Az asszonyoknak valami sajátos, eltérő gondolkodásmódot és képességeiket korlátozó természetet tulajdonítottak, a politizálásra, a felelős döntésekre alkalmatlannak tartották őket. Ezzel elvitatták tőlük a jogot, hogy beleszóljanak saját társadalmi-politikai helyzetük alakításába, ezért válhatott a feminista mozgalmak egyik legfontosabb céljává a választójog megszerzése. Elsőként Új-Zélandon kaptak a nők a férfiakéval egyenlő választójogot 1893-ban.

A nők jogaiban bekövetkezett változások Európa, Észak-Amerika és Ausztrália felvilágosultabb országaira, illetve nagyvárosaira korlátozódtak. De még itt sem volt szó egyenlőségről, még kevésbé egyenlő feltételekről. A nők fizetése, munkahelyi előmenetele és közéleti szerepe jóval elmaradt a férfiakétól; a vezető pozíciót betöltő nő még ritkaságszámba ment.

A világháborúk következtében azonban megváltozott a munkaerő-piaci helyzet, és a nők tömeges munkába állása átalakította a társadalom képét, átgondolásra készítette

többek között a hagyományos nemi szerepekről vallott nézeteket, a családon belüli munkamegosztási elveket. A nyugati társadalmakban – az életszínvonal fenntartása érdekében – egyre elterjedtebbé vált a polgári családokban is a kétkeresős családmódel.

VII. SZOCIALIZMUS (SOCIUS JELENTÉSE: KÖZÖS, EGYESÜLT) ALAPESZMÉI ÉS HATÁSA AZ ÁLLAMOKRA A 19. SZÁZADBAN

A szocializmusok egyértelműen a magántulajdon, azaz a polgári társadalom ellenében jöttek létre, s az a felismerés adta ehhez az alapot, hogy a francia forradalom nyomán oly sokszor hangoztatott egyenlőség a gyakorlatban nem valósult meg. A magántulajdont szerintük fel kell válttsa a társadalmi tulajdon, az individualizmust a kollektívizmus, a versenyt a kooperáció, a polgári társadalmat pedig a szocialista társadalom. Az utópikus szocialista irányzatok közös jellemzője, hogy egy eljövendő boldog, igazságosságon alapuló társadalom nevében kívánták korlátozni a magántulajdont, a versenyt, a piacot, illetve növelni az állam szerepét (pl. Fourier elmélete a falanszterről). A szocializmusok közül a legnagyobb hatású a tudományos szocializmus vagy másképp marxizmus. Képviselője Karl Marx és Friedrich Engels voltak. A marxizmus egy ideális államot képzelt el, de a társadalom erőszakos átalakítását is elfogadta. Célja a kizsákmányolástól mentes társadalom létrehozása volt. Úgy gondolták, hogy a történelmet az osztályharc viszi előre, melynek mindenkori mozgatója a magántulajdon. A történelem kiindulópontja a magántulajdont nem ismerő ősközösség, majd a magántulajdon megjelenésével a társadalom egymással szembenálló osztályokra bomlott. A küzdelem eredményeként egyre magasabb szintű társadalmak születnek, s az osztályharc utolsó fázisa a proletariátus és a burzsoázia harca lesz. Ebben a proletariátus fog győzni, és addig diktatúrát gyakorol, amíg a magántulajdon felszámolásával megszűnik minden osztály, ő maga is. Így valósul meg a kommunizmus, a kapitalizmust és a szocializmust felváltó társadalmi rendszer, az osztály nélküli társadalom, ahol a termelési eszközök köztulajdonban vannak, megvalósul a teljes társadalmi egyenlőség, mindenki a képességei és szükségletei szerint részesedik a javakból.

A szocializmus születésekor egyfajta válasz volt a nyugat-európai iparosodási folyamatra, amely kétségkívül nagy társadalmi problémákat szült (pl. tömeges elszegényesedés, gyermekmunka, egyes társadalmi csoportok közötti különbségek hihetetlen mértékű növekedése stb.). A tulajdonnal nem rendelkezők vagy be sem kerültek a társadalom rendszerébe (pl. munkanélküliek), vagy ha mégis, akkor kénytelenek voltak munkaerejüket rendkívül alacsony áron eladni. A szocialisták ezen rétegek érdekeiért, a különbségek megszüntetéseért léptek fel. Az ipari forradalom második szakaszában lejátszódó gazdasági és társadalmi változások következtében a 19. század végére megváltozott a munkásság helyzete Nyugat-Európában. A század elején jellemző nyomor és kiszolgáltatottság jelentős mértékben visszaszorult, az életkörülmények folyamatosan javultak, egyre szélesebb körben biztosította az állam az egészségügyi ellátást, a nyugdíjat és egyéb juttatásokat, kiterjesztették az oktatást is, megerősödött a középosztály. Ezen változások következtében a radikális szocialista, kommunista eszmék háttérbe szorultak Nyugat-Európában, s a mérsékelték erősödtek meg. A szociáldemokraták a parlamentarizmus keretei között képzelték el a munkásság érdekeinek védelmét, s ennek érdekében az előbb említett szociális vívmányokon kívül az általános és titkos választójog, valamint szociális vívmányok (pl. fizetett ünnepnapok, nyolcórás munkaidő) bevezetését akarták elérni. A különböző országokban működő munkáspártok folyamatosan együttműködtek egymással, ennek eredményeként létrejövő nemzetközi

munkásszervezeteket Internacionálénak nevezzük. Az I. Internacionálé 1864-ben Londonban, a II. Internacionálé 1889-ben Párizsban jött létre.

A Nyugat-Európában jellemző pozitív változásokkal szemben Oroszországban a cári uralom alatt továbbra is teljes kiszolgáltatottságban nyomorogtak a munkások. Érdekeiket az Oroszországi Szocialista Munkáspárt (OSZDMP) próbálta érvényesíteni, aminek az 1903–04-es kongresszusán a tagságon belül kisebbségben lévő forradalmi marxisták Lenin vezetésével létrehozták a bolsevik csoportot (bolsevik jelentése többség), a mérsékelteket mensevikeknek nevezzük (mensevik jelentése kisebbség).

A keresztényszocializmus a fennálló társadalmi rend keresztény szellemű átrendezését hangsúlyozza, aminek része az egyház jelentősebb szerepvállalása a munkásság szociális körülményeinek javításában. Létrehozója XIII. Leó pápa, aki a Rerum Novarum (1891) című enciklikájában foglalta össze az irányzat elveit, s kiállt a keresztény munkásszervezetek létrehozásának fontossága mellett.

VIII. A POLGÁRI ÁLLAM KIALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE

Lásd: 17. tematika I. pontját.

IX. AZ IPARI FORRADALOM HATÁSA A TERMÉSZETI KÖRNYEZETRE

Az ipari forradalom a legnagyobb természetpusztítást a legfejlettebb európai országban, Nagy-Britanniában okozta. Az ipar és a közlekedés fejlődése is egyre több vasat és más fémet, az ércek olvasztása és a fémfeldolgozás egyre több kőszénigényt, ez megnövelte a bányászat jelentőségét és mértékét. Hatalmas bányavidékek alakultak ki, s ezeken a helyeken jelentős környezetváltozás következett be. Részben azért, mert a felszíni bányák működtetéséhez elpusztították a növényzetet, a mélyművelésű bányák pedig radikálisan megváltoztathatták a felszín alatti vízrendszereket, a talajvíz struktúráját. A hegyvidékeken az erdők letarolása miatt megváltozott a domborzat, a meddőhányók nyers kőzetfelszínei sivár képet nyújtottak, a növényzet csak lassan tudott újra megtelepedni ezeken, ha egyáltalán erre sor kerülhetett.

A kőszén elégetésével a légköri szén-dioxid és kén-dioxid mennyisége folyamatosan nőni kezdett. Ennek mértéke sokkal gyorsabb volt, mint korábban az erdőirtások okozta szén-dioxid-növekedés. Az égésből származó óriási mennyiségű por és korom is komoly környezetszennyezést okozott, egyre kiterjedtebb és gyakoribb füstködök (szmog) kialakulásához vezetett.

A természeti környezetet módosította a gyarapodó út- és csatornahálózat. Az ún. makadám utak építéséhez óriási mennyiségű zúzott kőre volt szükség, ami jelentősen fokozta a kőbányászatot. A 19. század második felében megjelentek az első aszfaltozott, majd a betonnal burkolt utak is. A gyorsan gyarapodó út- és csatornahálózat jelentősen megváltoztatta az érintett területek élővilágát, a talaj struktúráját és a vízháztartást (talajvíz) is.

A vasúthálózat bővítése is sokféle környezeti hatást váltott ki. Egyrészt azért, mert nagy mennyiségű vasra, sok fára és egyéb építőanyagra volt hozzá szükség, másrészt pedig a vasút nyomvonala mentén jelentősen át kellett alakítani a környezetet. A stabilitás miatt a vasutak töltésen futnak, s ennek megépítéséhez hatalmas földmunkára van szükség. A hegyekbe vágott alagutak megépítése, sziklák robbantása is jelentős beavatkozást jelent.

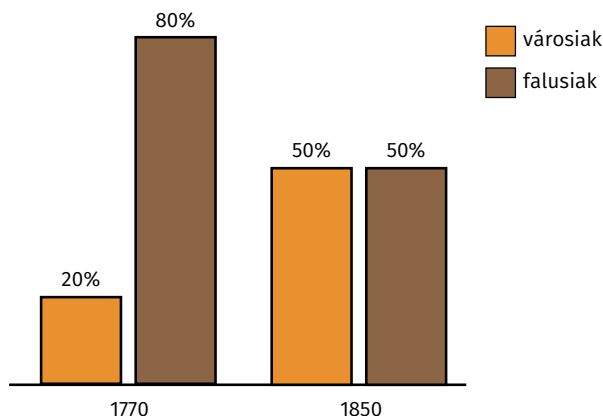
Mintatétel

Mutassa be a források és ismeretei alapján az ipari fejlődés társadalomra gyakorolt hatását Nagy-Britanniában a 18. század közepétől az 1840-es évek elejéig! Használja a középiskolai történelmi atlaszt!

Feleletében az alábbi szempontokra térjen ki:

- az ipari forradalom előzményei,
- az ipari forradalom szakaszai,
- demográfiai változások,
- az ipari társadalom létrejötte, a munkásság helyzete,
- urbanizáció,
- a korai munkásmozgalom.

„A **pamutfonodák** nagy épületek, de olyképpen vannak építve, hogy a lehető legtöbb embert lehessen bennük elhelyezni. Hogy **ne maradjon kihasználatlanul hely**, a gyárakat több emeletesekre építik, az emeletek lehetőleg alacsonyok. A helyiség legnagyobb részét a gépek foglalják el. ... Az ipar sajátos jellegének következtében a levegőben **állandóan gyapotpor szálldos**, amely az **olajjal keveredve ... különösen kellemetlen szagot ad**.... Az egyik gyárban, amellyel megismerkedtem, több száz ember dolgozott, a **gyárak gyakran éjjel-nappal dolgoznak**. **Ezért** nagy mennyiségű gyertyát használnak fel, de szinte **semmit sem tesznek a szellőztetés érdekében**. Ennek következtében, a friss levegő elégtelensége mellett, állandóan érződik a sok emberi test párolgása. Az olaj, a gyapotpor és az éjjeli gyertyák. ... Micsoda következményei várhatók ezeknek az ártalmas körülményeknek? ... a **ragályos betegségek** Manchester környékén sokak számára végzeteseknek bizonyultak. ... A betegek többsége, amikor megkérdezik őket, hol kapták a lázat [a tüdőbajt], azt felelték, hogy vagy **őket magukat fertőzte meg a láz a gyárban, vagy másoktól kapták el**. Arra a kérdésre, mi volt a foglalkozásuk azoknak, akiktől a ragályt kapták, ez volt a válasz: ezek a pamutfonodák munkásai. (A *pamutfonodák tulajdonosainál végzett munkáról és a gyárak munkásairól című pamflet – 1784*)

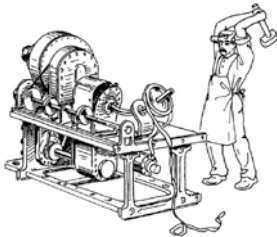

A városi és a falusi lakosság aránya Nagy-Britanniában

Év	Lakosság (fő)	A gyára száma
1773	22 000	0
1786	50 000	1
1801	95 000	50

Manchester lakosságának és a gyárak számának alakulása

Géprombolás

Gyermekmunka a 19. században

- „1. Általános választójogot minden férfinak!
2. Válasszák évenként újra a parlamentet!
3. Adjanak fizetést a parlament tagjainak, hogy vagyontalanok is elfogadhassák a képviselői megbízást!
4. Vezessék be a titkos szavazást!
5. Alakítsanak egyenlő választókerületeket, hogy így biztosíthassák az egyenlő képviseletet!
6. Legyen mindenki választható!” (A Chartisták 6 pontja – 1836)

☰ Feleletvázlat

Bevezetés

1. Az ipari forradalom előzményei ⏪ 89.o. I.

Tárgyalás

2. Az ipari forradalom szakaszai ⏪ 89.o. II.

3. Demográfiai változások ⏪ 89.o. III.

A demográfiai robbanás fontos hatása volt a belső migráció, a lakosság jelentős részének a faluból a városba áramlása. 80 év alatt 20%-ról 50%-ra nőtt az angol városi lakosság aránya.

4. Az ipari társadalom létrejötté, a munkásság helyzete ⏪ 90.o. IV.

5. Urbanizáció ⏪ 91.o. V.

Q A forrásokra vonatkozó további megállapítás:

Modern iparvárosok jöttek létre, Londonon kívül pl. Manchester, Newcastle, Birmingham is ezek közé tartozott. Manchesterben kb. 30 év alatt 50 gyárat alapítottak, s emiatt a lakosság négyszeresére nő. A gyors ütemben fejlődő, hatalmasra duzzadt városokban rövid idő alatt új lakónegyedeket (munkásnegyedeket) kellett építeni. A váro-